

NIEUWSBRIEF VAN DE VRIENDEN VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

Gramayes *Antiquitates* als een visuele bron In het prentenkabinet van het Tabularium zijn, naast losse prenten, ook referenties opgenomen naar prentenreeksen in boeken, hoofdzakelijk portretten en lokale topografie. Een interessant werk uit de collectie voor de Leuvense universiteitsgeschiedenis en de architecturale geschiedenis van de colleges is de *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* van Joannes Baptist Gramaye, gedrukt in 1610 (Centrale Bibliotheek, Tabularium, CaaA1502).

Gramaye (Antwerpen 1579 - Lübeck 1635) was nauw betrokken bij het ontwerp van de tien illustraties in zijn boek. Zeker voor Leuven is dit interessant, omdat hij de stad en haar universiteit goed kende. Het was een goed maar duur idee. Zijn aanvraag voor subsidies werd gehonoreerd met dertig pond, zoals in de stadsrekeningen is genoteerd: 'By den Eerw. Licentiaet Grammayen, tot het vervanghen van de oncosten, by hem gedaen en noch te doene, in het steken van de principaelste stucken van der stadts edificien, tot vercieringhe van zynen gemaecten Lovanium, by ordonnancie van viij martij 1606, xxx liv.' (E. van Even, p. 326). De *Antiquitates* werd gedrukt en uitgegeven door Jan Mommaert, lid van een Brussels drukkersgeslacht.

Mommaert werkte voor de aartshertogen Albrecht en Isabella, ook Gramayes opdrachtgevers. Wellicht kwam Gramaye zo met hem in contact en liet hij daarom het boek in Brussel drukken. Ook Gramayes opvolger als hofhistoriograaf, Erycius Puteanus, liet zijn *Bruxella septenaria* in 1646 bij Mommaert drukken.

Gramaye studeerde Kerkelijk en Burgerlijk Recht te Leuven en verkreeg op 26 oktober 1600 de titel van licentiaat. Al snel werd hij benoemd tot hoogleraar in de rechten en de welsprekendheid. Hij kende Nicolaas Rockox, met wie hij familiebanden had. In 1606 werd hij aangesteld als hofhistoriograaf in opvolging van Justus Lipsius. In deze functie reisde hij gedurende drie jaar doorheen de Nederlanden en later doorheen het Middellands Zeegebied. Op weg naar Spanje werd hij door Afrikaanse zeeroevers gevangen genomen en leerde zo ongewild ook Noord-Afrika kennen. Na zijn terugkeer in de Nederlanden maakte hij nog een reis naar Silezië en Moravië, waar hij door Franz von Dietrichtstein, de bisschop van Olomouc, benoemd werd tot bestuurder van diens gymnasium te Lübeck. Dankzij deze reizen kon hij de gevarieerde geografische en historische literatuur publiceren die hem bekend maakte.

De Hal, in Johannes Baptist Gramaye, *Antiquitates* [...], Brussel, 1610. K.U.Leuven, Centrale Bibliotheek, Tabularium, CaaA1502.

De *Antiquitates* handelt over oudheden uit het hertogdom Brabant. Met het nodige bronnenonderzoek slaagde Gramaye erin een mooie beschrijving te geven van Leuven en haar universiteit.

Het bevat de oudste voorstelling van de Lakenhal, waar sinds 1432 ruimte was vrijgemaakt voor de universiteit. De Hal is nog te zien met het zaagdak, dat verdween in 1680. Ook de ets van het Van Dalecollege biedt een duidelijk beeld van de oorspronkelijke staat van het gebouw. Door de grafische techniek is het gebouw in spiegelbeeld voorgesteld. De afbeelding verschilt van het huidige gebouw, vermits onder andere de trapgevel verwijderd is in 1668 en het risaliet van de hoofdingang werd gewijzigd.

Het exemplaar van Gramayes *Antiquitates* in de Centrale Bibliotheek is evenwel uniek, naast de prenten bevat het immers ook een pentekening. Deze tekening uit het begin van de zeventiende eeuw biedt een blik op het Savoyecollege vanuit de toenmalige Nieuwstraat, de huidige Vanderkelenstraat. De gebouwen zijn, net als de meeste andere colleges, opgetrokken rond een binnenplaats. Het gebouw midden op de tekening bestaat nog en maakt deel uit van het Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens. Rechts op de prent, aan de kant van de Savoyestraat (de

toenmalige Penningstraat), bevinden zich de kapel en het studentenverblijf. De resten ervan zijn in 1997 opgegraven en maken, naast de middeleeuwse tuin, deel uit van de zogeheten museumsite.

Gramaye zelf verwijst in zijn tekst niet uitgebreid naar dit college, in tegenstelling tot het Van Dalecollege. Toch is dit een rijke tekstuele en visuele bron voor de Oude Universiteit.

Ivan Vander biesen

Literatuur:

E. Van Even, Jean-Baptiste Gramaye, historiographe (1606), *Bulletin du bibliophile belge*, 9 (1852), p. 324-326.

J. Chetail, Le collège savoyard de Louvain, in: *Actes du 92ième congrès national des sociétés savantes. Strasbourg, 1967. Section d'histoire moderne et contemporaine*, 3, Parijs 1970, p. 9-18.

A. Maesschalck en J. Viaene, *Het college Van Dale Leuven; historische nota*, Leuven 1979.

J. Dewinter, *Van Dale college Leuven*, Leuven 1986.

Abd el Hadi ben Mansour, *Alger XVIe-XVIIe siècle. Journal de Jean-Baptiste Gramaye "Evêque d'Afrique"*, Parijs 1998.

Een middeleeuwse tuin in het Savoyecollege, Leuven 1998.

Het Van Dalecollege.

Het Savoyecollege.

Prijs voor Cultureel Erfgoed 2004

Lieve Watteeuw (°1959) kreeg op 21 februari de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed 2004. Zij is restaurator van papier en perkament. Zij is verbonden aan de Afdeling Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België, aan het Departement Conservatie van

het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, en is tevens wetenschappelijk medewerker van Illuminare, Studiecentrum voor Miniatuurkunst (K.U.Leuven), dat gevestigd is in de universiteitsbibliotheek. Het oordeel van de jury luidde: 'Haar grondige en steeds groter wordende expertise op wereldniveau, de volgehouden inzet bij diverse instellingen, de wetenschappelijke uitdieping van haar vak en de liefde en zorg voor het perkamenten en papieren erfgoed rechtvaardigen haar nominatie ten volle'.

Je hebt recent de Prijs voor Cultureel Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap gewonnen. Wat betekent dit voor jou?

De prijs is niet alleen een erkenning voor het beroep van restaurator van kunstwerken, en de waardering voor de evolutie naar meer professionalisering, maar persoonlijk geeft het mij een ongelooflijke motivatie om verder te werken met energie en enthousiasme. De uitdaging om perkament en papier – blad voor blad - te herstellen, en telkens een passende oplossing voor het probleem te realiseren, blijf ik fascinerend vinden. Ook op het terrein van het structureel uitbouwen van een conservatie-attitude blijft er nog veel werk te doen in België, maar om dit draagvlak met mijn ervaring te kunnen ondersteu-

nen, is een prettig deel van mijn professioneel engagement.

Is er een evolutie te merken in het restauratiebeleid en in de ideeën over restauratie?

De evolutie in de restauratie - en de idee over de inhoud - gaat slechts langzaam vooruit. Bij de kunst- en boekenliefhebber is het inzicht over restauratie slechts weinig geëvolueerd. Dat merk ik aan de vragen over technieken, materialen en het eindresultaat van de conservatiebehandeling. Waarom bijvoorbeeld een reiniging bepaalde vlekken kan verwijderen en andere dan weer niet, zonder ernstige neveneffecten voor de chemische gezondheid van papier, moet telkens opnieuw worden uitgelegd. Er is weinig veranderd sinds het begin van de twintigste eeuw, toen de Britse boekbinder Joseph Willem Zaehnsdorf schreef dat de opdrachtgever verwachtte dat de boekbinder een soort Alladin was die oude boeken terug nieuw kon maken: *The binder is often called upon to clean books; to many he is a sort of Aladdin who makes old books into new; the consequences are that he often has placed in his hands a lot of dirty, miserable looking books, and is expected to turn them into first-class copies. To renovate such books requires time and experience, and unfortunately very little is known among binders as a body about cleaning.*¹ Bij de jongere generaties bibliothecarissen, archivariissen en museumconservatoren zijn de attitudes tegenover restaureren en conserveren van papier en boeken wel snel aan het evolueren, theoretisch alvast. Hoe moeilijk, langzaam en beheerst het conservatiewerk moet gebeuren om tot een resultaat te komen, is een inzicht dat echter niet aan bod komt in opleidingen of trainingen in het beheer van collecties.

Je bent sinds 2003 wetenschappelijk medewerker bij Illuminare, Studiecentrum voor Miniatuurkunst. Wat is jouw bijdrage aan het

project 'Inventarisatie Verluchte Handschriften - Collectie Vlaanderen'?

In dit project, mede gefinancierd door de Vlaamse Gemeenschap, registreert men alle verluchte middeleeuwse handschriften in een tachtigtal bibliotheken, musea en kloosters in het huidige geografisch gebied Vlaanderen. Het volledige corpus omvat momenteel ongeveer 1500 manuscripten. Mijn inbreng in het onderzoek is de *Schadeatlas* voor manuscripten, vanaf 2002 ontwikkeld door het Studiecentrum en de Dienst Informatieverwerking Faculteit Letteren. Het moet dienen als een soort referentie-instrument voor de materiële zorg van het verluchte handschrift. Uit de geïnventariseerde handschriften werd voor de samenstelling van de *Schadeatlas* in de eerste fase een selectie gemaakt. Ik beschrijf het eventuele schadebeeld, voorafgegaan door een gedetailleerde beschrijving van de materiële kenmerken en de historische gegevens van het manuscript. Zo worden zowel de vormelijke kenmerken als de technische conditie van bijvoorbeeld de inkten en de picturale lagen van de verluchting geregistreerd. De huidige bewaaromgeving wordt geëvalueerd en een verwijzing naar relevante literatuur en analoge voorbeelden sluit de notitie af. De fysische, chemische en biologische degradatie van het

manuscript wordt fotografisch vastgelegd. Met digitale camera en met de laptop trek ik rond in bibliotheken en archieven, op zoek naar de materiële verhalen van oude handschriften en gedrukte boeken. Met dit onderzoek wil ik een globale inventarisatie maken van de oude restauratie- en conservatiemethoden en de corresponderende schadebeelden. Voor de boekhistoricus en voor de conservator zal dit zeker een nuttig werktuig zijn voor het onderzoek en bij het nemen van beslissingen voor verdere bewaring en eventuele ingrepen.

Is boeken restaureren een monnikenwerk, waarbij je maanden aan een zelfde opdracht werkt, in alle eenzaamheid in je atelier?

Aan de correspondentie van Arthur Rimbaud uit de Koninklijke Bibliotheek in Brussel heb ik acht maanden gewerkt, aan de *Chroniques de Hainaut*, een in Vlaanderen gemaakt handschrift uit het midden van de vijftiende eeuw en ook bewaard in Brussel, vier jaar. Het cliché van monnikenwerk is dus wel passend, maar om tot het einde door te gaan moet je zeker even nieuwsgierig, kritisch en stressbestendig zijn. Je moet lang en geconcentreerd kunnen werken met je handen en je ogen. Het is geen eenzaam beroep, mijn collega's in binnen- en buitenlandse bibliotheken en laboratoria zijn altijd waardevolle gesprekspartners tijdens de voorbereiding van een restauratie-onderzoek. We leren van ervaringen en kennis uit andere disciplines zoals de scheikunde, en bijzondere fotografische technieken zijn een welkome hulp. Maar het restaureren en conserveren zelf is een zeer solitaire bezigheid, waarbij alleen goede muziek of - nog beter - stilte kan helpen.

Katharina Smeyers

¹ J.W. Zaehnsdorf, *The Art of Bookbinding. A practical treatise*, Londen 1890.

Door het oog van de naald

Wie uit de parkeergarage van onder het Mgr. Ladeuzeplein in het daglicht treedt, staat oog in oog met een glimmende paal, van roestvrij staal. Bij nader toezicht blijkt het een naald te zijn, een iele tegenhanger van de bakstenen toren van de universiteitsbibliotheek. De naald is gigantisch uitvergroot (23 meter hoog) en er bovenop, twintig meter boven de grond, zit een drie meter grote kever gespietst. *A beetle on a needle*. De wereld op zijn kop. Met zijn buik naar de hemel en de pootjes in de lucht is de kever tegen de wolken geprikt. Als een hemellichaam, tegen het immer wisselende uitspansel. Dit is de Totem van Jan Fabre. Het kunstwerk is een geschenk aan de stad vanwege de universiteit ter gelegenheid van haar 575ste verjaardag in het jaar 2000. Het werd onthuld in oktober 2004. De kunstenaar heeft er vier jaar aan gewerkt, met veel aandacht voor de minutieuze uitvergroting en een natuurgetrouwe stofuitdrukking. Met dit beeld greep Fabre, geboren in 1958, terug naar jeugdsentiment en ouder werk: als jongen verzamelde hij al insecten, die hij opprikte, en in 1979 vervaardigde hij een reeks totems met koppen van kevers als maskers.

Fabre noemt zijn Leuvense paal Totem omdat het een teken is waarrond mensen samenkomen, het middelpunt van de samenleving. Een eerbetoon ook aan leven en dood. In Leuven is het ook een hommage aan de schoonheid, de wetenschap, de kennis. Niet voor niets staat Fabres totem midden op het plein pal voor de bibliotheek zoals in Egypte de obelisk voor de tempel. Het stond voor Fabre vast dat zijn werk de confrontatie met de bibliotheek moest aangaan, zonder er mee in concurrentie te treden. Het resultaat mocht zeker niet pompeus zijn. De kunstenaar had onmiddellijk het gevoel dat het een elegante geste moest worden. Met een naald

Le Scarabée sacré – La dispute, in J.H. Fabre, *Souvenirs entomologiques. Études sur l'instinct et les moeurs des insectes*, 5, Parijs 1925.

neem je sowieso weinig ruimte weg. De naald verjongt naar boven zoals een obelisk, en zoals een echte naald heeft ze bovendien een oog.

Uit Egypte heeft Fabre ook de kever geïmporteerd. Voor de oude Egyptenaren was de scarabee (of pillendraaier) uit de familie van de mestkevers, een heilig dier. Mestkevers leven van mest, die ze in de vorm van mestpillen naar hun nest rollen. De zonnegod Ra wordt vaak afgebeeld als een kever die langs de hemel een mestbal voor zich uitduwt. De scarabee was tevens een toepasselijk beeld voor de zonnegod als schepper, omdat uit de mestbal, waarin de kever zijn ei heeft gelegd, ogenschoonlijk spontaan een nieuwe kever tevoorschijn komt. Zo werd de scarabee een zinnebeeld van het leven dat uit zichzelf ontstaat, voor de wedergeboorte en de gedaanteverwisseling, en van de voortdurende vernieuwing van de wereld. Dat is voor een kunstenaar als Fabre, die tuk is op symboliek en zingeving, al een handvol.

Dat de kever in Leuven eigenlijk geen mestkever is maar een juweelkever, die in Thailand als delicatessen geldt, doet geen afbreuk aan de

symboliek. De kever met zijn blinkende harnas lijkt ook op de middeleeuwse krijger uit de theaterproducties van Fabre. Hij draagt zijn geraamte aan de buitenkant en vertoont zich als een beschermer van een kwetsbaar innerlijk. Een van Fabres geleerde exegeten signaleert dat in de Egyptische mythologie de scarabee staat voor de ziel, die voorbij de dood de eeuwigheid van het menselijk innerlijk symboliseert. Met die opening op de transcendentie komt Fabre in Leuven helemaal op zijn pootjes terecht.

Maar Fabre is niet voor een gat te vangen. In Leuven is zijn totem ook een tribuut aan de wetenschap. Opvallend is de materiaalbehandeling in de natuurgetrouwe weergave. De kever is gebouwd uit een mix van verschillende polyesters, die de minste verhevenheid of nuance in het organisch materiaal imiteert en aan het licht brengt. Fabre is geen abstract of conceptueel kunstenaar. Hij is een aanhanger van de aloude *mimesis*, die de natuur als toetssteen neemt voor cultuur: kunst vermag niets beters te doen dan middels wetenschap en technologie natuur te kopiëren. De kever, die al 400 miljoen jaar op deze planeet overleeft, is voor Fabre het geheugen van de natuur, een soort oudste

computer ter wereld, een radar van het menselijk bestaan. Tegelijk ontkomt het beeld niet aan zijn letterlijke betekenis, van een insect dat ten dienste van de wetenschap gevangen is en met de vleugels open op een naald is gespietst, waardoor de kunstenaar en zijn opdrachtgever warempel dreigden het odium van fallisch sadisme op zich te laden. In zijn geheel wijst het werk naar collecties en taxonomieën en wetenschappelijke activiteit als verzamelen en determineren, ordenen en beschrijven. Heel belangrijk voor Fabre is de relatie met de universiteitsbibliotheek: 'collectief geheugen van de mensheid, en gebouw met een verzameling aan boeken en kennis'. In die bibliotheek sluimeren de werken van een andere Jan Fabre, Jean Henri Fabre (1823-1915), die schreef over aardbevingen en paddestoelen, en over zeden en gewoonten van insecten. Fabre beoefende de natuurlijke historie in de hartverwarmende stijl die ons nog bekend is van ouderwetse televisie-documentaires: 'Als de ergste kou voorbij is, gaat hij erop uit om een partner te zoeken, hij graaft zich samen met haar in en blijft haar vanaf dat moment trouw, ondanks zijn veelvuldige uitstapjes buiten de deur'. Dat was Jean Fabre over de mestkever. Op een gezapige verteltoon worden we ingeleid in de wonderen van de natuur (over de kleuren van de kever bijvoorbeeld: 'Wat zijn het in werkelijkheid? Antwoord: druppels urine'). Het is een gemoedelijke wereld die aan Bomans herinnert en aan Toon Tellegen; de wereld van Jan Fabre is minder geruststellend en bevat behalve sublieme schoonheid ook ruigte en rauwheid. In zijn tijd inspireerde de entomoloog Fabre alvast Maeterlinck, Gide en Jean Rostand. De verschijning van de delen vijf en zes van zijn *Souvenirs entomologiques* betekenden een ommekeer in de studie van de mestkevers. Sinds de publicatie van dit tiendelige werk (1879-

1907) gold Fabre als de Homerus van de insectenwereld. In een Engelse biografie heet hij kortweg de *Insect Man*. Het epitheton lijkt met evenveel recht van toepassing op zijn hedendaagse naamgenoot, de artistieke duizendpoot Jan Fabre, die van de kever de centrale icoon van zijn universum heeft gemaakt. Is Jean Fabre de geestelijke vader van Jan Fabre? Naar verluidt sluit Fabre zelf bloedverwantschap niet uit. We gunnen hem het voordeel van de twijfel.

De kever is een fabeldier en Fabre een fabulerend kunstenaar die zijn naam al vroeg verbonden heeft met die van de negentiende-eeuwse entomoloog. Hoe dan ook, diens natuurbeschrijvingen zijn zo levendig dat de kevers wel van de bladzijden lijken te krui-
pen, het echte leven in. Zo was het er bijna aan toegegaan in de universiteitsbibliotheek als de feestcommissie in 2000 haar zin had gekregen en het plafond van de leeszaal was ingenomen door myriaden insecten, met die

ene kever op een paal als blikvanger en signaal. Een voormalige hoofdbibliothecaris betoonde zich meteen een enthousiaste aanhanger van het idee. Omstreeks dezelfde tijd evenwel wou koningin Paola met de hulp van Fabre haar *Heaven of Delight* realiseren in de spiegelzaal van het paleis te Brussel. Anderhalf miljoen dekschildjes van Thaise juweelkevers schitteren er sindsdien tegen het gewelf, in vibraties van groen en blauw. Leuven had het nakijken. De universiteit hield de vinger aan de knip en niemand wou het paleis ontriefen. Blijft dat de juweelkever van nature geen solitair is, maar de totem is een elegante geste.

Mark Derez

Literatuur:

J.H. Fabre, met inl. door D.H. Hillenius, *Insekten*, Amsterdam 1979.

D. Braeckman, S. Hertmans, R.H. Marijnissen, *Heaven of Delight. Jan Fabre*, Antwerpen 2002.

In het najaar wordt het boek *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000. Sapientia aedificavit sibi domum* voorgesteld. Het behandelt in acht hoofdstukken de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek. Het verhaal wordt gevisualiseerd door foto's van originele documenten, terwijl andere kleurenillustraties details tonen van de gerestaureerde Bibliotheek en de verschillende colleges en bibliotheken in de universiteitstad. Het geheel werd geschreven door Chris Coppens, Mark Derez, Werner Jonckheere, Jan Roegiers en Roger Tavernier, maar ook anderen leverden korte bijdragen. Het boek bevat een uitvoerige bibliografie en een register. Het verschijnt zowel in het Nederlands als in het Engels.

Ex Officina: Nieuwsbrief is een publicatie van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek* van de K.U.Leuven, en verschijnt driemaal per jaar. Leden ontvangen deze publicatie gratis.

Lidmaatschap: € 25 per kalenderjaar, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, met vermelding van *Lidmaatschap 2005*. Voor giften vanaf € 30 - exclusief het lidmaatschapsgeld - wordt een attest van fiscale vrijstelling verleend, alleen wanneer het geld wordt gestort op de afzonderlijke mecenaatsrekening 432-0000011-57 van de K.U.Leuven, Krakenstraat 3, 3000 Leuven, met vermelding van: 5GD-PATEI1-P3610 - *Universiteitsbibliotheek - vrienden - fiscaal attest gewenst*.

Abonnement: geïnteresseerden kunnen zich ook abonneren, zonder lid te worden. Een abonnement voor het jaar 2005 kost € 25, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, met vermelding van *Abonnement 2005*
Ex Officina: Nieuwsbrief.

Colofon.

Redactie: Chris Coppens (eindredacteur), Mark Derez, Katharina Smeyers (hoofdredeacteur), Jo Tollebeek, Dirk van Eldere, Jan van Impe.
Werkten mee aan dit nummer: Mark Derez, Katharina Smeyers, Ivan Vander biesen en Lieve Watteeuw.

Foto's: p. 1, 2, 3 en 7: Bruno Vandermeulen.

Redactieadres: Katharina Smeyers, Tabularium, Centrale Bibliotheek, K.U.Leuven, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, 016/32.46.22, fax 016/32.46.91; e-mail: katharina.smeyers@bib.kuleuven.ac.be.

URL: <http://www.bib.kuleuven.ac.be/ub/vrienden.html>.

Opmaak: Greet Foblets, Grafiek Bvba, 016/89.01.68. **Druk:** Acco. **Oplage:** 650. **ISSN:** 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Armand Vandeplas, Grétrystraat 36, 2018 Antwerpen.

